

Anna Stachowska

KSIĘGI MIEJSKIE JAKO ISTOTNE ŹRÓDŁO GENEALOGICZNE NA PRZYKŁADZIE KSIĄG MIEJSKICH KOŹMINA WLKP. Z XVII I XVIII WIEKU

Problematykę przydatności ksiąg miejskich dla badań genealogicznych poruszał już na łamach Rocznika Maciej Głowiak¹, omawiając typy ksiąg miejskich ze względu na ich wytwórcę, sposób powstawania oraz podstawowe informacje, jakie możemy znaleźć w tego typu źródłach. Temat ten wydaje się być na tyle istotny, iż warto ponownie do niego wrócić, skupiając się na konkretnych przykładach mogących najlepiej ukazać, jak cennym źródłem dla genealoga są zapisy zawarte w księgach miejskich.

Dla genealoga podstawowym źródłem wiedzy są księgi metrykalne, które dostarczają informacji o najważniejszych pod względem genealogicznym, faktach z życia danej osoby, takich jak chrzest lub urodzenie, zawarcie związku małżeńskiego czy zgon lub pogrzeb.

Dane te odpowiednio katalogowane i układane pozwalają odtwarzać kolejne pokolenia przodków danej rodziny. Niestety analizując metrykalia natrafia się na szereg problemów wynikających z wybrakowanych, niekompletnych akt oraz z niejednokrotnie nierzetelnych zapisów, z reguły pomijających przy chrztach nazwiska panieńskie matek, częstych braków nazwisk przy mniej znaczących mieszkańcach wsi i miast, lub używania kilku nazwisk i przezwisk dla określenia jednej i tej samej osoby. Co zrobić, kiedy stajemy przed powyższym problemem lub, kiedy odkrywamy, że najstarsze akta interesującej nas parafii pochodzą np. z końca XVIII wieku i do tego zawierają spore luki, a my chcielibyśmy sięgnąć głębiej w przeszłość? W takiej sytuacji z pomocą przychodzą nam nieocenione księgi miejskie!

¹ Maciej Głowiak, *Księgi miejskie nieznane i mało wykorzystywane źródło wiedzy o przodkach*, Rocznik Wielkopolskiego Towarzystwa Genealogicznego „Gniazdo”, R. II (2008), Gniezno 2008, s. 17–18.

Dla Koźmina Wielkopolskiego zachował się dość obszerny materiał metrykalny: chrzty od 1635 roku, śluby od 1642 roku i zgony od 1657 roku². Wydawać by się mogło, że akta te bez przeszkód pozwolą odtworzyć historię rodzin koźmińskich aż do początków XVII wieku. Niestety księgi te są niekompletne. Akta siedemnastowieczne są znacznie przemieszane, brak jest dokumentów ślubów za lata 1690–1750 oraz 1793–1818, brak chrztów z lat 1753–1758 a wszelkie zapisy z lat 1708–1711³ są mocno ograniczone. Także i tu występuje problem braku nazwisk w metrykach mniej znaczących mieszczan oraz większości mieszkańców wsi należących do parafii. Kiedy jednak sięgniemy do ksiąg miejskich okaże się, że znajdziemy tam wiele odpowiedzi na nurtujące nas pytania i odkryjemy kolejne powiązania rodzinne naszych przodków.

Koźmin Wielkopolski od XV do początków XIX wieku składał się z dwóch odrębnych i niezależnych pod względem prawnym organizmów miejskich: Koźmina Wielkiego i Koźmina Nowego, czyli tzw. Nowego Miasta⁴. Każde z miast posiadało odrębne władze i prowadziło odrębne księgi miejskie, jednak wspólny dla obu miast był urząd pisarza miejskiego. Dla Wielkiego Koźmina zachowały się księgi z lat 1576–1795 natomiast dla Koźmina Nowego za lata 1676–1813⁵. Są to księgi burmistrzowskie i wójtowskie, napisane w języku polskim⁶. Większość z tych ksiąg przechowywana jest w Archiwum Państwowym w Poznaniu⁷. Warto w tym miejscu nadmienić, że księgi miejskie są istotnym źródłem nie tylko dla genealogów, których przodkowie wywodzili się z warstw mieszczańskich. Źródło to zawiera także zapisy spraw związanych z mieszkańcami

² Księgi metrykalne parafii p.w. św. Wawrzyńca w Koźminie Wielkopolskim przechowywane są w Archiwum Archidiecezjalnym w Poznaniu.

³ W latach 1708–1711 panowała w Koźminie zaraza, która pochłonęła większość ludności miasta.

⁴ Dodatkowo w II połowie XVIII wieku dzięki inicjatywie Elżbiety z Branickich Sapieżyny (właścicielki Koźmina), mając na celu odbudowę dawnej świetności miasta wyniszczonego w skutek epidemii i działań wojennych XVIII wieku, założono nową kolonię osadniczą, czyli tzw. Koźmin Niemiecki, gdzie na bardzo korzystnych warunkach mogli osiedlać się nowi koloniści.

⁵ Archiwum Państwowe w Poznaniu (dalej APP), Akta miasta Koźmin, zespół nr 4331/0.

⁶ Niekiedy poszczególne akty, dotyczące głównie spraw kościelnych, są zapisane po łacinie.

⁷ *Księga wójtowska i ławnicza Wielkiego Koźmina za lata 1743–1771* jest przechowywana w Muzeum Ziemi Koźmińskiej w Koźminie (nr inwentarzowy 33), natomiast akta XIX-wieczne znajdują się w Archiwum Państwowym w Kaliszu (nr zespołu: 22/0).

okolicznych wsi. Przykładem może być tu akt przekazania w 1758 roku sołectwa przez Andrzeja Jańca jego synowi Grzegorzowi:

Przed Urzędem y Xięgami Mieyskimi Burmistrzowskimi Wielkiego Kozmina w osobie swoiey stanąwszy ucciwie urodzony Andrzy Janiec Starszy Sołtys Galewski (...) zeznał (...) z wrodzonego ku dziecięciu swoiemu affektu iako naturalny ociec Ucciwemu Grzegorzowi z niegdy ucciwą Anną z Łuszczonowa Grzeskowną spółdzonemu synowi, z Ucciwą Ursulą Rzekiecką Ucciwych Bartłomieia y Agnieszki Rzekieckich Sołtysow Rozdrzewskich Corą ozenionemu, sołectwo Jancowe w wsi Galewie do majątnosci kozminskiej należące z przywileiem na toz Sołectwo pieczęcią IMM Dziedzicznych Panow zawieszoną stwierdzonym przez Antenatow swoich kupione (...) wiecznymi czasy Xięgami Mieyskimi Burmistrzowskimi rzezonemu Grzegorzowi synowi y Jego Sukcesorom ktorymkolwiek stopniem (...) rezygnuie. (...) A nayprzed poniewaz inne Corki z pierwszego małženstwa z ucciwą Reiną Megielczanką spółdzone apowinnym im posagu uspokoiene, Pawłowa, Raterkowa, Olędrowa, Paryskowa z drugiego zas małženstwa z Anny Grzeskowny z Łuszczanowa urodzone ieszcze nie odprawione więc tym iak dorosną y za mąż poydą z rzezonego sołectwa Jancowego Brat Ich naystarszy Grzegorz iako Barbarze Starszy Reinie młodszey oddac będzie powinien posagu po złotych Polskich 200 y tym wesele porządne wyprawic iest obligowanym (...) Ucciwiey Andrzy Janiec Jadwidze trzeciey małżonce y successorom z jey łona pochodzącym iako Janowi, Pawłowi, Bartłomieiowi synom swym y corce Agnieszce Młyn wietrzny ze wszystkim porządkiem y zonego corocznim paktem y prowentem (...). Do tego waruie sobie y ubezpiecza tak na osobe swoią iako y Jadwigi trzeci małżonki w Izbetec spokojny w dozywocie pomiarkowanie y gruntu tego który teraz trzyma uzywanie w dozywocie dla siebie dla małżonki zas Jadwigi po zagonow pięć (...)⁸.

Zwróćmy uwagę na to, jak wiele cennych informacji przynosi ten dokument. Poznajemy nie tylko Andrzeja Jańca z Galewa i jego syna Grzegorza ale także pozostałych członków rodziny, włącznie z teściami Grzegorza. Ważną wskazówką są podane nazwiska małżeńskie sióstr, a także dane o zmarłych żonach Andrzeja Jańca, z wyszczególnieniem które dzieci z której żony się urodziły.

Równie ciekawe informacje zawierają akta zrzeczenia się wolności osobistej, co możemy zaobserwować na podstawie zamieszczonego poniżej fragmentu wpisu, w którym Szymon Młynarczyk ze wsi Tunka i Andrzej Woyciechowski z wsi Kalina w Czechach, chcąc ożenić się z córkami Józefa Boniaka ze wsi Gałązki, poddali swą wolność osobistą właścicielowi wsi, Rafałowi z Błociszewa Gajewskiemu:

⁸ APP, Akta Miasta Koźmin, sygn. I/8, *Księga burmistrzowska Koźmin Wlk. (1685–1759)*, pag. 264.

Piątek nazajutrz po święcie S. Filipa y Jakoba Apostołów Roku Pańskiego 1760:

(...) Szymon Młynarczyk z niegdy utciwych Wałętego y Maryanny Młynarzy z wsi Tunka z Woiewodztwa Kaliskiego, Andrzy Woyciechowski utciwych Jana y Anny Woyciechowskich z wsi Kalina nazwaney z Panstwa Czeskiego urodzeni (...) nikomu niepoddani z Rodzicow do Dnia dzisiejszego ludzie sobie wolni z Woli y dyspozycyi Boskich/: które scisleyszym węzłem serca ludzkie iednoczywszy :/ ??? upodobawszy sobie pracowity Szymon Helenę, Andrzy Agnieszkę Bonianki Pracowitego Jozefa Boniaka Pułrolnika Cory poddane z wsi Gałązki dziedzicznej Jaśnie Wielmoznego Imci Pana Rachfała z Błociszewa GAJEWSKIEGO Horążego Wschowskiego Temusz Imci Panu Swoiemu y Sukcesorom Jego /: którymkolwiek stopniem według upodobania Boskiego następującym (...) wyrzekaią się odtąd wszelkiew wolności swoiey (...)⁹.

Jednym z najważniejszych typów dokumentów, których ze względu na ich wagę nie sposób pominąć są testamenty. Były one spisywane przy obecności bezstronnych świadków¹⁰, a po śmierci spadkodawcy jeden z spadkobierców składał dokument przed Urzędem Burmistrzowskim, gdzie przepisywano go do ksiąg a oryginał oddawano spadkobiercy. Testamenty nie tylko podają dość dokładnie często zawite koligacje rodzinne zmarłego ale także są użyteczne przy ustalaniu jego daty zgonu. Testament Tomasza Magielki z Magielnicy jest opatrzony datą 14 lipca 1770 roku a do ksiąg został wpisany 20 września 1770 roku co oznacza że datę zgonu Tomasz Magielki należy szukać pomiędzy tymi datami. W tym przypadku księgi zgonów zachowały się i datę zgonu łatwo jest odszukać¹¹, jednak gdyby księgi zmarłych nie było informacja o przybliżonej dacie śmierci staje się dla genealoga nieocenioną! Ten sam testament Tomasza Magielki wymienia nie tylko jego rodziców ale nawet dziadka, są też podane dzieci zmarłego, co jest bardzo cenne ze względu na brak księgi chrztów z lat 1753–1758¹²:

(...) Sołectwo po niegdy utciwych Stanisławie y Zofy Magielkach Rodzicach moich przez dziadow wielce zadłużone a zrododney niegdy matką naszą substancyi oswobodzone

⁹ APP, Akta Miasta Koźmin, sygn. I/10, *Księga wieczna burmistrzowska Starego Koźmina (1760–94)*, pag. 7.

¹⁰ Zazwyczaj był to pisarz miejski oraz ktoś z sąsiadów, ksiądz lub znaczniejszy mieszkaniec danej wsi lub miasta.

¹¹ Według ksiąg metrykalnych Tomasz Magielka zmarł 16 lipca 1770 roku a więc jedynie w dwa dni po spisaniu testamentu.

¹² Ciekawostką jest dwóch żyjących synów o imieniu Franciszek.

/: iako Testament niegdy Utciwego Jakuba Magielki Dziada naszego wyraznie pokazał Trzem synom moim, Franciszkowi starszemu któremu teraz lat piętnaście Franciszkowi drugiemu tegosz imienia sredniemu w Roku dwunastym Antoniemu najmłodszemu oraz Corkom Wiktoryi, Maryannie Annie, wrowny podziałoddaie zostawiając im nagruncie Koni szesc zrebice iedne tegorocznią, woz w bosych kuł, noz Kowany ieden, Wołow cztery Krow osiem Jałowic dwie (...) ¹³.

W dalszej części testamentu są też wymienione siostry, brat oraz macochy zmarłego. Wiele testamentów było zaskarżanych przez innych, niejednokrotnie pominiętych członków rodziny, stąd też często odnajduje się w księgach inne dokumenty odnoszące się bezpośrednio do danego testamentu i obrazujące kolejne rodzinne powiązania, odkrywając w ten sposób nazwiska pańskie żon zmarłego, imiona teściów czy szwagrów itp. ...

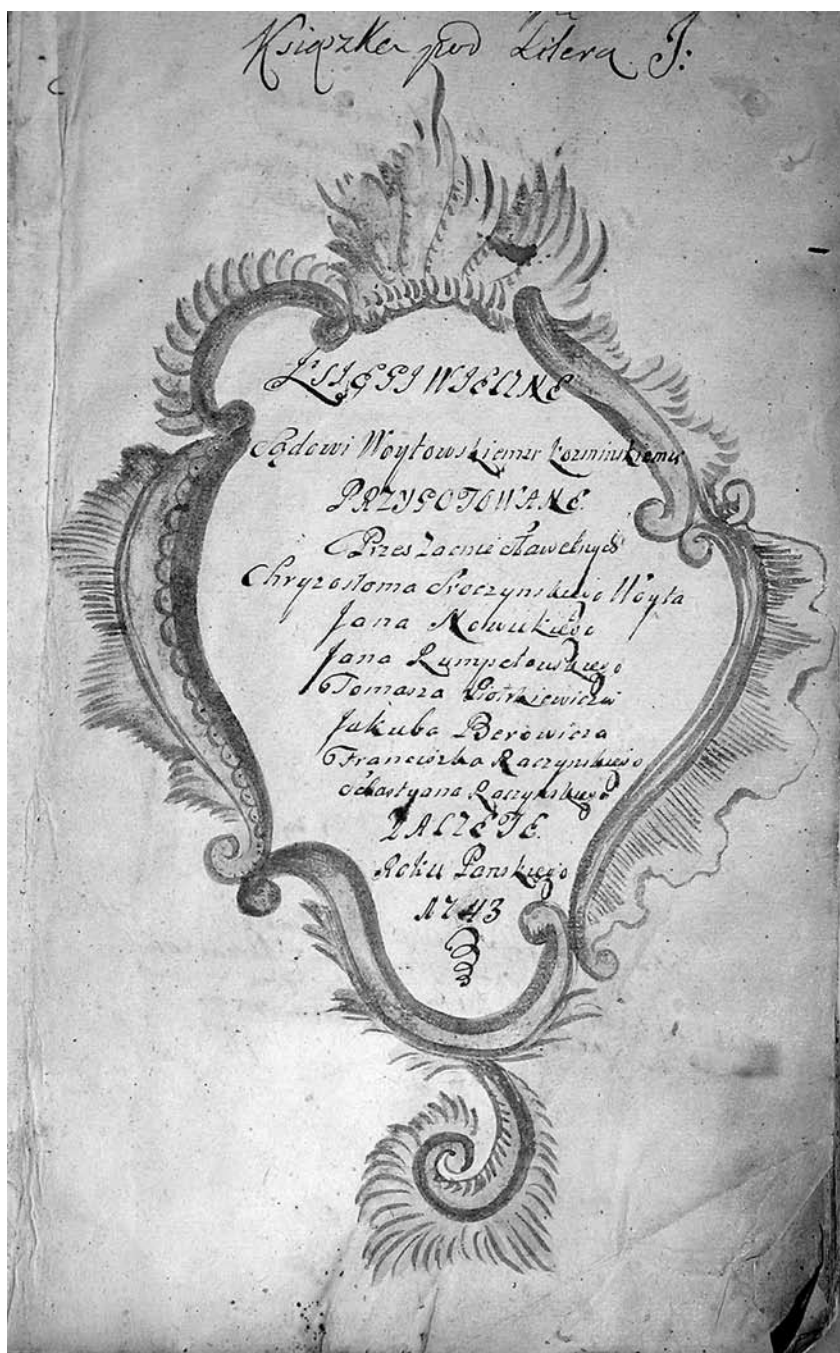
Wydawać by się mogło, że wszelkie zapisy dotyczące umów i transakcji handlowych nie będą interesujące dla badań genealogicznych. Nic bardziej mylnego! W księgach miejskich zapisywano przede wszystkim umowy kupna i sprzedaży nieruchomości. Co zrozumiałe podawano w nich imiona i nazwiska sprzedających i kupujących. Domy i grunty przeważnie były własnością obojga małżonków, toteż często w takich zapisach podawane było pańskie nazwisko żony a jeśli nieruchomość odziedziczyła żona po swoich rodzicach to także i ich personalia były podane. Np. w akcie z 1757 roku, dotyczącym sprzedaży domu stojącym przy rynku koźmińskim czytamy:

(...) w osobie swoiey Stanąwszy SłP: Katarzyna Wenckowa w assystencyi SłP: Ludwika Węcni (...), niegdy Sł Jana y Maryanny Nowickich mieszczan kozminskih Cora, Swym y ImCiw Konsukcesorow imieniem (...) Imci Xiędza Stanisława Proboszcza Zegocinskiego Wawrzynca proboszcza Szpitalnego Krotoszynskiego Panny Wiktoryi Nowickich Braci y Siostyr między sobą rodzonych rezygnuie kontraktem wadialnym sobvadio Grzywien 266 zaprzedaie y rękoma tychze Imciow rodzenstwa podpisanym D 28Xbrs 1756 (...) Domostwo (...) Sł Tomaszowi y Mariannie Piotrkowiczom ¹⁴.

Dzięki tym dokumentom możemy też starać się odtworzyć miejsce położenia nieruchomości należącej do przodków, gdyż najczęściej było ono określane dość precyzyjnie:

¹³ AP, Akta Miasta Koźmin, sygn. I/8, *Księga burmistrzowska Koźmin Wlk. (1685–1759)*, pag. 7275.

¹⁴ Ibidem, pag. 234–235.

Karta tytułowa Księgi Wójtowskiej i Ławniczej miasta
Starego Koźmina 1743–1771 przechowywanej w Muzeum Ziemi Koźmińskiej

(...) Sławetna Pani Elzbieta Baniuszkiewiczowa wdowa niegdy sławetnego Jana Baniuszkiewicza pozostała małżonka na umyśle zdrowa Słowy wyraziłwemi zeznała iako zaprzedała plac pusty alias zgorzelisko na wschod Słońca w rynku miasta Koźmina Leżący między placami Sławetnego Osieckiego ziedney a Sł Płacheckiego zdrugiey Strony Sławetnemu Panu Tomaszowi Piotrkowiczowi (...)¹⁵.

Wiele ważnych informacji odnajdziemy w zapisach dotyczących pożyczek a także kwitacji długów. Niekiedy sprawy takie były rozwiązywane po wielu latach od zaciągnięcia danego długu, dzięki czemu można odtworzyć kolejne więzy rodzinne. W jednym z zapisów z 1717 roku czytamy:

(...) Janowa Tomasziewiczowa iako Sukcesorka po nieboszczyku Kazimierzu Jelinskim mając przy sobie obecnego Jana Tomasziewiczza Męża Swoiego, (...) zeznała (...) iż iey się zadosyc stało zodebrania Summy talarow bitych 30 od Sł. Pana Jana Baniuszkiewicza y Elzbiety Małżonkow ktorey Summy pozyczył był Nieboszczyk Ian Baczynski abrat rodzo-ny Sł Pani Janowey Baniuszkiewiczowey od Oyca P. Janowey Tomasziewiczowey (...)¹⁶.

Dzięki powyższemu zapisowi udało się odtworzyć nazwisko panieńskie matki słynnego koźmińskiego pisarza i kronikarza Jana Józefa Baniuszkiewicza.

Jednym z najcenniejszych i najciekawszych źródeł, na jakie możemy natknąć się pośród tomów ksiąg miejskich, są tak zwane księgi obywatelskie zawierające wpisy poszczególnych osób otrzymujących obywatelstwo miejskie. W przypadku Koźmina zachowała się jedynie księga obywatelska Nowego Miasta z lat 1760–1793¹⁷, oraz księga wójtowska Nowego Miasta z lat 1788–1815, która zawiera 42 wpisy nadań obywatelstwa z lat 1807–1808¹⁸. Najwyraźniej pozostałe księgi musiały zaginąć podczas ubiegłowiecznych zawirowań wojennych, gdyż jeszcze w 1914 roku Stanisław Łukomski pisząc o księgach obywatelskich podawał, że dla Nowego Miasta zachowały się one od 1676 roku a dla Starego Miasta od 1758 roku¹⁹. Zagadnienia związane z księgami obywatelskimi stanowić mogą materiał na odrębny, obszerny artykuł, toteż w niniejszym skupimy się jedynie na informacjach, jakie przynoszą takie zapisy. Przeważnie wpisy sformułowane

¹⁵ Ibidem, pag. 157158.

¹⁶ AP, Akta miasta Koźmin, sygn. I/15, *Księga wójtowska i ławnicza (1688–1732)*, pag. 343.

¹⁷ APP, Akta Miasta Koźmin, sygn. I/21, *Metryka m. Nowego Koźmina obywatelów albo wieczne w księgi imion nowych mieszczan wpisy (1760–1793)*.

¹⁸ APP, Akta Miasta Koźmin, sygn. I/24, *Księga wójtowska Nowego Koźmina (1788–1815)*.

¹⁹ S. Łukomski, *Koźmin Wielki i Nowy. Monografia Historyczna*, Poznań 1914, s. 97.

były bardzo podobnie, podając na początku datę i odwołanie do Boga²⁰. Każdy z nowych obywateli wymieniany był z imienia i nazwiska, podawano też jego miejsce pochodzenia, profesję a także imiona i stan z którego wywodzili rodzice. Dalej w zapisie wymieniano także nazwiska obywateli²¹, za poręczeniem których, nowy obywatel był przyjmowany w poczet mieszczan koźmińskich. Szczególnie cenne są dane dotyczące pochodzenia i imiona rodziców nowego obywatela:

(...) Sławetny Antoni Gryzkowski Rodem z Miasta Jego Krolewskiej Mości Torunia²²
Syn Sławetnych Jana y Maryanny Gryzkowskich Miasta Torunia Obywatelow (...)

(...) Pan Stefan Podembski z Woyciecha y Maryanny Podembskich niegdy Ob. Ostrzeszewskich urodzony w Szymanowicach (...)²³.

Pozostaje jedynie mieć nadzieję, że wymienione przez księdza Łukomskiego, wcześniejsze koźmińskie księgi metryczne nie zostały całkowicie zniszczone, zachowały się gdzieś w prywatnych rękach i kiedyś uda się je odnaleźć a tym samym uzyskać dostęp do tego tak bogatego źródła.

Niniejszy artykuł przytacza tylko niektóre typy dokumentów jakie mogą być użyteczne genealogom. Oczywiście w księgach miejskich znajdziemy też wiele innych dokumentów, takich jak np. wszelakie skargi o pobicia, gwałty czy kradzieże, a szczególnie, w XVI i XVII wieku, oskarżenia o czary, jednak te zapisy, przede wszystkim dają pogląd na morale i obyczajowość danej społeczności i stanowią podstawę odrębnych badań.

²⁰ Np.: *Na Wieczną chwałę w Trojcy Świętej Jednemu BOGU (...)*.

²¹ Najczęściej były to dwie lub trzy osoby.

²² APP, Akta Miasta Koźmin, sygn. I/21, *Metryka m. Nowego Koźmina obywatelów albo wieczne w księgi imion nowych mieszczan wpisy (176–1793)*, pag. 3.

²³ Ibidem, pag. 5. 18 APP. Akta Miasta Koźmin, sygn. I/24, *Księga Wójtowska Nowego Koźmina (1788-1815)*.